

DE SPROOKJESSTUDIE OP NIEUWE BANEN ¹⁾

DOOR

MAURITS DE MEYER, Dilbeek bij Brussel.

In de Juli-aflevering van dit tijdschrift 1925, heeft Jan de Vries een beknopt overzicht gegeven van „Het Sprookjes-Onderzoek der Finsche School”. Aan het slot van dit artikel vernamen wij dat hij zelf een vergelijkend onderzoek op touw had van het sprookje „Die Kluge Bauerntochter”, en dat hij voor dit onderzoek de geographisch-historische methode van de Finsche school zou toepassen. Dat heeft hij nu ook gedaan; maar met dit verbazend resultaat dat door deze toepassing van de Finsche methode, de Finsche theorie zelf omvergoorpen wordt.

De Finsche methode stelt zich een geographisch-historisch onderzoek ten doel; geographisch-historisch heet ook de analyse van „De Slimme Boerendochter” door Jan de Vries.

Maar door de grondleggers van de Finsche school werd de geographisch-historische methode dienstbaar gemaakt en onderworpen aan de toepassing van eene aprioristische theorie welke uitgaat van de volgende grondgedachte: „Jedes Märchen ist (also) ursprünglich eine feste Erzählung, die nur einmal an bestimmter Stelle und zu bestimmter Zeit entstanden ist” ²⁾; en het doel van de Finsche onderzoekingsmethode is: dien oorspronkelijken vorm te vinden en de plaats te bepalen waar deze vorm ontstaan is.

Dit is dus geen zuivere methode maar wel degelijk een vooropgestelde theorie.

In het breedopgevat onderzoek van „Die Märchen von Klugen Rätsellösern” worden een duizendtal varianten van verwante sprookjes geographisch-historisch onderzocht zonder dat er rekening gehouden wordt met gelijk welke vooruit bedachte theorie. In dit ontzaglijk materiaal vinden wij 262 lezingen van het sprookje van „De

¹⁾ Naar aanleiding van de pas verschenen monographie „Die Märchen von Klugen Rätsellösern . Eine vergleichende Untersuchung von Jan de Vries. Helsinki, 1928, Academia Scientiarum Fennica. In 8°, 439 bladz.

²⁾ Bladz. 12 Antti Aarne: Leitfaden der Vergleichenden Märchenforschung. Hamina 1913.

Slimme Boerendochter" uit verschillende tijdperken: van de XIIIe tot de XXe eeuw, en voortkomend van 41 verschillende volksstammen. De honderden overige sprookjes-varianten behoren tot andere thema's met verwante stof en worden mede ontleed en onderzocht in zooverre zij het ontstaan en de ontwikkeling helpen verklaren van het thema „De Slimme Boerendochter”.

Dit werk van Jan de Vries is verschenen als no. 73 van de F.F. Communications, de publicaties van de Finsche school.

Wij willen hier nu even nagaan welke, methodologisch en theoretisch, de betekenis is van de voornaamste resultaten dezer jongste publicatie van de Finsche school.

In de oud-Noorsche sage van Raynar Lodbrok, welke voor den schrijver aanleiding was tot gansch dit onderzoek, vinden wij het Sprookje van „De Slimme Boerendochter” in zijn eenvoudigste gedaante: de koning welke het bestaan verneemt van een wonderschoon meisje doet haar bij zich komen niet naakt en niet gekleed, niet hongerig en ook niet verzadigd, niet met en ook niet zonder gevolg. Het sluwe meisje weet aan al deze voorwaarden te voldoen: komt in een net gehuld enz.; trouwt met den Koning. Nog een tiental andere manieren van tot den koning te komen worden er in de verschillende varianten vermeld; ook heel andere slimheidsproeven komen in dit verband voor in bepaalde verspreidingsgebieden.

In de meeste varianten eindigt het verhaal niet met het huwelijk van het meisje en den koning maar volgen nog een of twee episoden waarin de heldin opnieuw gelegenheid vindt bewijs te leveren van haar vernuft. Het zeer eenvoudig begin van de oud-Noorsche sage komt zelden voor in de overige traditie van dit sprookje, verschillende andere episoden weer met slimme gezegden of sluwe handelingen dienen meestal als inleiding.

Deze talrijke elementen van het sprookje komen voor in menigvuldige verschillende combinaties.

De meeste van deze elementen bestaan ook afzonderlijk en zijn bekend als zelfstandige vertellingen, sagen, legenden en raadsels of maken ook deel uit van andere thema's.

Dit is een van de merkwaardigste feiten uit het werk van Jan de Vries dat hij voor al de elementen van het bewerkte thema, zoogrondig of hun afzonderlijk bestaan, of hun functie in de aanverwante thema's heeft onderzocht. In geen enkele sprookjesmonographie vóór deze, ook niet in de zeer degelijke studie van het Keizer-en-Abt vertelsel door Walter Anderson (F. F. Communications no. 42) werden de sprookjesmotieven in hun rol buiten het besproken verband eenigszins uitvoerig behandeld.

Juist dit onderzoek van de verschillende functies van elk element werpt een nieuw licht op den groei van het sprookje in het algemeen.

Zoo leert ons een eenvoudig overzicht van het hier samen-

gebrachte materiaal dat in de Indische volkstraditie het grootste gedeelte van de motieven van het behandelde sprookje terug te vinden zijn en daar ofwel een afzonderlijk bestaan leiden, ofwel in de meest willekeurige verbindingen voorkomen; terwijl in Europa de verschillende motieven vast vergroeid zijn met bepaalde min of meer ontwikkelde typen van het thema waarvan enkele naast elkander ontstaan zijn, andere de eene uit de andere zijn afgeleid. Al deze typen hebben hun eigen verspreidingsgebied. Voor sommige is dit gebied zeer beperkt, andere vindt men verspreid over een gansch werelddeel; in verschillende gebieden vinden wij twee en meer typen van hetzelfde sprookje naast elkander.

Dit is dus wel wat anders dan eene „feste Erzählung die nur einmal an bestimmter Stelle und zur bestimmten Zeit entstanden ist”.

Door de uitbreiding welke Jan de Vries aan zijn onderwerp gegeven heeft, verkrijgt het onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling een nieuw aspect.

Elk onderzoek volgens de Finsche methode werd vroeger gedomineerd door het opzoeken van een hypothetischen „Urform”. Men had een bepaald aantal criteria waaraan de al of niet oorspronkelijkheid van elk element getoetst werd. Op de engheid van enkele dezer principes werd reeds vroeger gewezen o.a. hier in dit tijdschrift, door Jan de Vries zelf, in het hierboven vermeld artikel.

In „Die Märchen von Klugen Rätsellösern” worden herhaaldelijk aan de hand van concrete gevallen gansch tegenovergestelde principes gehuldigd dan die van de Finsche*school.

Hier hebben wij een typisch voorbeeld:

In het verhaal van „Die Kluge Bauerntochter” bij Grimm, gebeurt het, enkele jaren nadat de koning het slimme meisje tot vrouw heeft genomen, dat twee boeren met hun gespan stil houden voor het koninklijk slot; de eene heeft een gespan van 3 paarden, de andere van twee ossen. Een van de paarden krijgt een veulen en dat gaat zich leggen tusschen de twee ossen van den anderen boer. Deze zegt: dat veulen is van mij, mijne ossen hebben dat veulen gekregen. Het geschil komt voor den koning die beslist: Waar het veulen gelegen heeft daar zal het blijven. Maar de eigenaar van de paarden doet zijn beklag bij de koningin; deze raadt het aan zich 's anderendaags met een net op de straat te zetten daar waar de koning voorbij moet komen voor de parade. Hij zal gebaren te visschen en doen of hij veel visch vangt ... Dit geschiedde. De koning verwonderd, zegt: „Hoe kunt ge visschen? daar is toch geen water”! en de boer antwoordt: „zoo goed als twee ossen een veulen kunnen krijgen, zoo goed kan ik visschen op het droge . . .”. In een Vlaamsche variante van hetzelfde sprookje (Victor de Meyere, De Vlaamsche Vertelselschat I bl. 190) bindt de boer zijn veulen aan de kar van een anderen boer die het veulen als zijn eigendom opeischt en van den koning gelijk krijgt.

Deze schijnbaar nietige variatie: hier, het veulen bij den wagen; bij Grimm, het veulen tusschen de twee ossen, is het onderwerp van een zeer ver dragende theoretische discussie.

Varianten met het wagen-motief komen voor overal in het Slavisch verspreidingsgebied, hier en daar in de Finsche, de Hongaarsche en de Letsche traditie; voor de rest vindt men nog enkele zeldzame varianten in Denemarken en in Mecklenburg, Hannover, Baden en een in Vlaarderen. Het andere motief, het veulen van de ossen, de „Tierform” zooals Jan de Vries het noemt, is door heel Europa verspreid ook over gansch het Keltische en Romaansche gebied.

De twee motieven de „Tierform” en de „Wagenform” zijn beide ook bekend in Indie waar zij voorkomen ofwel als zelfstandige vertelsels of in verband met andere thema's.

De twee eerste stelregels van Aarne's methodiek pleiten voor de oorspronkelijkheid van den „Tierform”.

1o. „Die allgemeiner vorkommende Form ist häufiger ursprünglich als die seltener vorkommende”.

2o. „Die in einem weiterem Gebiete vorkommende Form hat im allgemeinen den Vorzug vor einer in engerem Gebiete angetroffenen Form” (Leitfaden bl. 42).

Maar Jan de Vries acht het voor waarschijnlijk dat beide vormen verspreid en gekend waren uit andere vertelsels ten tijde dat zij eene vaste plaats veroverden in het thema van „De Slimme Boerendochter” en dat de eene verteller den eersten en de andere verteller den tweeden vorm verkoos en hij besluit hier: (bladz. 272) „Man darf aber diese weite Verbreitung nicht als einen Beweis für die Priorität dieser Form betrachten, da sie ja auch anders erklärt werden kann: es schien natürlicher, dass das Füllen von einem Tier, als von einem leblosen Gegenstande geworfen wurde. In späteren Zeiten hat man deshalb gewiss die Tierform bevorzugt”. Natuurlijkheid wordt hier dus als argument gebruikt, getuigende voor een latere ontwikkeling, wat regelrecht het tegenovergestelde is van Aarne's derden-stelregel. „Das Natürliche ist neben dem Unnatürlichen als ursprünglich zu betrachten”.

Dat belet niet dat overal waar het werkelijk pas geeft de schrijver van „Die Märchen von Klugen Rätsellösern” gebruik maakt van de regels der Finsche methodiek, zonder er daarom een absolute waarde aan toe te kennen.

Zoo toont hij aan (bladz. 183) dat dit eenvoudige en zeer verspreide middel zich in een net te hullen om aan de voorwaarde van het koninklijk bevel te voldoen: niet naakt of niet gekleed, wel een oorspronkelijk motief is en dat de andere middelen die in de overige varianten aangewend worden latere vervormingen zijn ofwel te verklaren door de gewone oorzaken: het vergeten, het ophoopen van

motieven; ofwel bepaald door bijzondere locale omstandigheden. Zoo is het begrijpelijk dat in de Tsjechische varianten naast het normale net-motief ook een zak voorkomt, daar een binnenland-volk minder met het gebruik van een net vertrouwd is. Daarentegen komt het motief „niet naakt of niet gekleed” = „in een net” in de Indische varianten in het geheel niet voor. Het is immers niet te verwonderen dat men in de tropische gewesten voor een moeilijke opgave niet gaat denken aan naaktheid; dat ware geen aardigheid. En de schrijver besluit dat dit motief van Europeeschen oorsprong is.

Maar hieruit zien wij ook dat het vraagstuk der oorspronkelijkheid hier een andere beteekenis gekregen heeft dan in de Finsche theorie. Bij Aarne worden die motieven oorspronkelijk genoemd die geacht worden deel uit te maken van den „Urform”. Jan de Vries onderzoekt vooral in hoever een bepaald motief „oorspronkelijk” is in een bepaalde combinatie, verspreid over een bepaald gebied.

In zijn „Kaiser und Abt” studie had Walter Anderson den term „Urform” reeds vermeden en als hij aan het slot van zijn boek den ontwikkelingsgang van het vertelsel tracht vast te stellen, begint hij niet met den „Urform” maar met de „Älteste Redaktion” (bladz. 382).

Bij Jan de Vries zien wij in dit verband een heel nieuwe terminologie ontstaan. Hij noemt het „naakt-net” motief „oorspronkelijk Europeesch” hij spreekt nog van „Konstitutieve Motieven” (170) en „organischer Teil der Erzählung” (258) waaruit voldoende blijkt dat de theorie van den „Urform” ver heeft uitgediend.

Evenals de zooeven vermelde studie van Walter Anderson is het werk van Jan de Vries bijzonder rijk aan cultuurgeographische resultaten. Voor zooverre de documentatie het toelaat worden voor elk motief, voor elke combinatie van motieven de verspreidingswegen stap voor stap opgespoord. Hierdoor krijgen wij een kijk op zeer eigenaardige Europeesche cultuurstroomingen: zoo zien wij (bladz. 99-111) hoe een combinatie waarvan het brandpunt gelegen is aan de grenzen van Rusland, Polen en Tsjecho-Slowakye naar het Oosten verspreid is bij de Baltische volkeren tot in het Oosten van Finland noordwaarts, tot de Tshuwakken oostwaarts. Naar het westen is de verspreiding schaarscher: zij gaat langs de Oostzee-kust tot Friesland en Vlaanderen; deze Germaansche verspreidingstak gaat noordwaarts over Holstein en Denemarken langs den zuidrand van Zweden tot West-Finland, waar deze traditie blijft steken vóór de Karelische grenzen terwijl de Slavische verspreidingstak niet verder gegaan is dan tot de grensdorpen in het Oosten van Finland. Een zuidwestelijke verspreidingstak welke opgespoord werd in Kroatië en Tyrol houdt op aan de Italiaansche grens en de traditie geeft geen enkele Romaansche variëteit van deze combinatie.

Andere elementen hebben een verspreidingsgebied beperkt tot een smalle zone welke gaat van Zuid- tot Noord-Europa of horizontaal door Midden-Europa.

Dit zijn enkel een paar voorbeelden uit de talrijke merkwaardige, cultuurgeographische problemen van dit boek.

Wat het werk van Jan de Vries te beteekenen heeft voor de biologie van het sprookje hebben wij reeds terloops aangetoond. Maar zijn studie blijft niet beperkt tot het onderzoek van den groei, de ontwikkeling, de verspreiding, de functie van de verschillende elementen en van de constitutie van het sprookje in zijn verschillende vormen maar zij geeft voor verschillende motieven ook nog ethnologische verklaringsmogelijkheden. Om bij de reeds vermelde episoden te blijven, het zich in een net hullen en de strijd om het veulen: in verband met de eerste episode wordt gewezen. 1° op het Russisch volksgebruik, de bruid nadat zij hare huwelijkskleedij heeft aange trokken, een net over het hoofd te werpen, daar een net door zijn talrijke knopen bijzonder machtig geoordeeld werd tegen tooverij. 2° op het gebruik van het woord net, o.a. in Vlaanderen als benaming van een bedelaarspak (bladz. 184-185).

In verband met den strijd om het veulen, vernemen wij hoe bij een volk van veehouders dergelijke twisten en rechtspraken zich in praktijk kunnen voordoen zooals verteld wordt uit Srinagar in Kashmir waar de rechter beslist het betwiste veulen in een boot in het water te laten — de moeder van het veulen zwemt achter haar jong.

De mythografen van de Finsche school hebben steeds alle ethnologische beschouwingen vermeden. Alhoewel Jan de Vries de ethnologische verklaringsmethode slechts occasioneel toepast, vinden wij in zijn werk de lijn die de geographisch-historische methode verbindt met het sprookjesonderzoek van de vroegere Anthropologische school waar de ethnographie van de sprookjeselementen de voornaamste plaats innam. Wat alleen uit den ondertitel van de voornaamste Engelsche mythographische studie reeds voldoende blijkt: „The Legende of Perseus” *A study of tradition in story custom and belief*, by Edwin Sidney Hartland (Londen 1894-96 Grimm Library vol. II-III-V) en A. Lang zegt in de inleiding tot het beroemde Cinderella-boek³⁾ „on the anthropological side, I think that we find the origin of many incidents in the early mental habits of mankind and of a few in early custom”. Maar welk scepticisme op historisch-geografisch gebied: „I have wandered in Miss Cox's collection with some despair — as to the possibility of ever tracing the cinderella type, to its origin and home”.

Een paar jaar later werd in het niet minder beroemde boek „Les Fabliaux” van Joseph Bedier, dit scepticisme nog heel wat sterker

³⁾ Cinderella. Three Hundred and Forty-five Variants of Cinderella Catskin and Cap-o'-rushes, abstracted and tabulated, with a discussion of medieval analogues and notes, bij Marian Roalfe Cox. With an Introduction bij Andrew Lang London 1893.

geformuleerd. „On peut rechercher l'origine et la propagation d'un conte au cas et au cas seulement où ce conte, réduit à sa forme organique renferme dans cette forme des éléments qui en limitent la diffusion dans l'espace ou la durée. Au contraire, si cette forme organique ne renferme que des éléments qui ne supposent aucune condition d'adhésion spéciale, sociale, morale, surnaturelle, la recherche de la propagation et de l'origine de ce conte est vaine, et c'est le cas pour tous ceux pour lesquels se bâtissent les theories”.

Deze elementen zijn niet aanwezig in het sprookje van „De Slimme Boerendochter” en nochtans wat een rijke oogst. Natuurlijk zijn op verre na niet alle problemen opgelost aangaande de verspreiding en den oorsprong van de verschillende vormen van het sprookje. Maar wij kunnen gerust zeggen dat een boek als „Die Märchen von Kluger Rätsellösern” eene afdoende weerlegging is van Bedier's uitspraak.

De sprookjesstudie op nieuwe banen zeggen wij. Walter Andersen heeft den eersten stap gezet tot verruiming en vernieuwing van de Finsche methode. De vernieuwing die Jan de Vries heeft ingeluid beperkt zich niet tot de Finsche methode maar gaat over het sprookjesonderzoek in 't algemeen.